

De vraag naar de reden(en) waarom de Joden zich uitgerekend in de buurt van de hoek Oude Gracht-Bakkerbrug gingen vestigen, is complexer dan het op het eerste gezicht lijkt. Van primair belang voor Joden was de nabijheid van commercieel en financieel belangrijke punten in de stad. Joden dreven handel en waren niet zelden lommerdhouders. De buurt waar ze zich in Utrecht vestigden, lag wat dat betreft, zeer gunstig. Bovendien had het Utrechtse ghetto het voordeel dat het (on)opvallend veilig verscholen lag. Slechts één plaats in Nederland is vergelijkbaar met de Utrechtse situatie: de Groningse Joderije aan het Gedempte Boterdiep. Ik geloof niet, zoals Versteeg en Graafhuis suggereren, dat de nabijheid van het „raedhuis“ als politiek en juridisch centrum meespeelde.

Hoe ideaal de plaats ook was, toch blijft nog de vraag hoe het praktisch gezien mogelijk was om zich daar te vestigen. Hebben de Joden daar huisjes laten bouwen of gekocht? Hadden ze protectie? De vraag blijft open. Misschien is de oplossing te vinden in de archiefstukken van het H. Geesthuis. Op de gronden van het HEMA-complex aan de Oude Gracht bevond zich vroeger Groot Schorenburg of Scorrenburgh, dat in 1307 eigendom was van het H. Geesthuis. Mogelijk in opdracht van het H. Geesthuis werden in de Boegaertstraat of -poort huisjes - *cameren* - gebouwd.

Kort na de bouw is er sprake van de *Joderije die Boegaertpoort te heeten plach*. Al vroeg na de bouw van de huisjes waren er dus blijkbaar Joden gevestigd. De gegevens zijn echter voorlopig te schaars om verdere conclusies te trekken. Mogelijk zal verder onderzoek nadere gegevens opleveren.

Tenslotte het probleem van de term *Joderye*. Men is onmiddellijk geneigd te denken aan Joden-rij, een reeks huisjes bestemd voor Joden. Ik vraag mij af of deze interpretatie correct is. Moet men bij de term *Joderye* niet veeleer denken aan één zelfstandig woord als weverij, wasserij etc.? Zou het woord *Joderye* dan niet veel dichter staan bij het franse *Juiverie* dat Jodenwijk betekent (maar ook de negatieve betekenis heeft van woekerhandel)? Verdam geeft in het „Middel-nederlandsch Woordenboek“ voor „Joderye“ ook de uitleg: Jodenbuurt; de Joden. Dat zou betekenen dat Jodenrijtje een (latere) verbastering is. Het verschil in betekenis is in het kader van historisch onderzoek niet zonder belang. Filologische interpretatie zou, in deze context zeker, wenselijk zijn. De geschiedenis van de *Utrechtse Joderye* wacht op verder onderzoek.

Vianen

J. A. L. de Meyere

Het afscheids-concert van de Mozart's te Utrecht

Leopold Mozart gaf op zijn terugreis uit Holland over Haarlem en Amsterdam in april 1766 nog een afscheidsconcert te Utrecht. Deze muzikale gebeurtenis van de eerste rang heeft reeds meermalen de aandacht van historici getrokken. Op de meest karakteristieke wijze heeft zich hierover uitgelaten W. Lievens in diens geschrift getiteld „De Familie Mozart op bezoek in Nederland; een reisverslag“¹⁾. Een citaat daaruit, betrekking hebbende op het genoemde afscheidsconcert moge ik hier thans laten volgen:

Leopold meldde slechts de volgende personen: M(onsieur) le Baron et Baronesse d'Hammerstein, M(onsieur) Johnson Le Fils, M(onsieur) Kirchner Violinist, M(onsieur) Winter en M(onsieur) Gorge. Wie baron en baronesse van Hammerstein waren is niet bekend. De naam Johnson komt in de ledenlijst van het Collegium Musicum pas in 1767 voor. Mr. Winter en Mr. Gorge waren respectievelijk hoornist en violist bij het Collegium. Zij hadden de functie van „meester“, wat Leopold echter niet verhinderde om bij hun namen „capitale Esel“ te plaatsen, een qualificatie, die aan duidelijkheid niets te wensen overlaat...

Dat nu de baron en barones d'Hammerstein ongeïdentificeerd zouden moeten blijven komt mij bepaald niet noodzakelijk voor. De Van Hammerstein's namelijk hadden in de 18de eeuw belangrijke relaties met Utrecht. Immers, Anna Juliana barones van Diest, de oudste dochter van Frederik Wilhelm ridder, baron van Hamb, heer van Tiessinga, die aldaar in 1686 tot Domproost was aangesteld en van Anna van Goor, trouwde als ervrouw van de Utrechtse ridderhofstad Doorn in het Overkwartier met Arnold Carl baron von Hammerstein-Hammerstein, heer op Öge en Honrath, geboren in 1662, overste in de Friese lijfgarde en opperjagermeester van de prins van Oranje, zoon van Johann Ludwig, majoor in dienst der Verenigde Nederlanden²⁾ en Mechteld van T(h)ienen tot Berlicum (overl. 1702). Hij stierf kinderloos in augustus 1755 en zijn vrouw volgde hem vijf jaar nadien in de dood³⁾.

Van Arnold Carl von Hammerstein vererfde alle bezit op zijn broeder Moritz Hektor Casimir, die op 4 november eveneens kinderloos overleed, hetgeen zijn nalatenschap deed vererven op de kinderen van Christoph Ludwig von Hammerstein, ook wel ge-

noemd Christoph Ludolf en zelfs Christoph Rudolf⁴⁾). Eén van de kinderen van de laatstaangehaalde nu was Christoph Albrecht van Hammerstein, geboren 3 mei 1707, overleden 24 april 1785 en begraven te Düsseldorf; generaal-majoor in dienst der Verenigde Nederlanden, die een eerste huwelijk aanging in 1754 met Johanna van der Beer weduwe Cuilenburg, geboren 1693 en overleden 7 december 1762. Hij trouwde opnieuw te Voorburg 22 oktober 1765, blijkens de in de kerk gemaakte notitie: „Christoffle Aelbr. baron de Hammersteyn et Jeanne Henriette Constantia Comtesse de Manteuffol, douairière de Golze attestation d'Utrecht et de la Haye"⁵⁾.

Deze tweede vrouw nu moet geweest zijn Sophia Henriette Johanna Constantia Rijksgravin von Manteuffel zu Kerstin, geboren 1717, douairière van Balthasar Friedrich von der Goltz, die op 20 april 1785 overleed. Zij was de dochter van Ernst Christoph, Poolse en keurvorstelijk Saxise geheimraad en staatsminister en van Gottliebe Blodewsky⁶⁾.

Het kan daarom bezwaarlijk anders zijn dan dat deze generaal Christoph Albrecht met zijn tweede vrouw Henriette gravin von Manteuffel degenen waren, die als eersten genoemd zijn door Leopold Mozart toen hij zijn afscheidsconcert te Utrecht in 1766 gegeven heeft, getuige vooral ook de maatschappelijke positie van die bezoekers.

Alkmaar

J. Belonje

¹⁾ *Hilversum* 1965, 39.

²⁾ *Blijkens een acte, verleden voor de Alkmaarse notaris Arent van der Goes (deel 359 notarieel archief Alkmaar, no. 101) dd. 7 mei 1688 was hij „Capiteijn Luitenant van een Compagnie paerden van de Vorst van Vrieslant” en in mei 1703 was hij reeds majoor; geboren 1650; overl. Roermond 1714. Hij trouwde 2. in 1703 Judith Wilhelmina Pieck tot Enspick, die als zijn weduwe overleed 9 jan. 1739. Vgl. „De Wapenheraut” 13 (1909) 239 en „Genealogische en Heraldische Bladen” 9 (1914) 223.*

³⁾ *Vgl. bldz. 323/4 „Geneal. en Herald. Bladen” (1913); A. Fahne „Geschichte der Westphälischen Geschlechter”, Cöln 1858, 198/9; „Register Leenactenboeken Gelre Kwartier v. Nijmegen”, 302, 603; F. J. L. Krämer, Gedenkschriften van Gijsbert Jan van Hardenbroek, I, Amsterdam 1901, 70, 118 en 267 en J. H. Hora Siccama, Aanteekeningen op de Journalen van Constantijn Huygens den Zoon, Amsterdam 1915, 304.*

⁴⁾ *Fahne t.a.p. 199 en „Genealogisches Taschenbuch der Freiherrlichen Häuser”, II, 1849, 182.*

⁵⁾ *„Maandblad Oud-Utrecht” 49 (1976), 92; jaartal, plaats én naam zijn hier onjuist; vgl. De Wapenheraut” VII (1903), 417.*

⁶⁾ *„Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Adeligen Häuser” III, 1902, 596.*

Boekenschouw

De afdeling Public Relations, Voorlichting en Documentatie van de Rijksuniversiteit Utrecht heeft onlangs een boekje uitgegeven, dat een korte geschiedenis bevat van het huis *Kromme Nieuwegracht 29*. Deze publicatie, samengesteld door J. W. C. van Schaik, is - zolang de voorraad strekt - gratis verkrijgbaar op het adres Boothstraat 6.

G. J. R.

FOLDER

In het Maanblad van oktober introduceerde de Propagandacommissie de nieuwe ledenweringsfolder van de vereniging Oud-Utrecht. Deze folder zou in dat maandblad bijgesloten worden. Echter, u zult het ongetwijfeld gemerkt hebben, het bijsluiten heeft helaas niet plaatsgevonden.

Graag wil de redactie deze fout herstellen en u deze maand de nieuwe folder aanbieden, waarbij wij u voor een toelichting verwijzen naar het Maandblad van oktober, pag. 117.

Temidden van Deense donjons, Engelse en Franse kastelen, een Duitse waterburcht en een fortkerk in Zwitserland de 30 kastelen van de Utrechtse bisschoppen ten tonele voeren: dat was de bijdrage van een Utrechtse mediëvist-archeoloog op het 8ste internationale colloquium voor de bestudering van het middeleeuwse kasteel. Het was een première. Want ook al zijn sommige van die bisschoppelijke kastelen in Utrecht, Overijssel en Drenthe wel min of meer bestudeerd, nog nooit hebben ze gezamenlijk het onderwerp van een studie gevormd. Op dit punt heeft de Nederlandse wetenschap nog een achterstand in te lopen ten opzichte van het buitenland. Vorstelijke kastelen waren namelijk niet alleen vanuit militair oogpunt belangrijk. Ook in bestuurlijk opzicht - het aspect dat de auteur in zijn bijdrage behandelt - dienden ze om het territorium van een vorst te helpen vormen en consolideren. „Die Burgenpolitik des Mittelalters”, schreef een andere burchtonderzoeker onlangs, „war gutenteils Burgenpolitik”. En omdat de bisschoppen van Utrecht in die tijd immers óók wereldlijk vorst waren, is het de moeite waard om na te gaan of hun burchtenpolitiek in dat Europese kader paste.

De conclusie van deze studie luidt, dat zij met het